

Cholnoky László névadásáról¹

Cholnokynak a *Régi ismerős* c. regényében olvashatjuk, hogy a Szmolenszkyak lengyel (!) nevük ellenére igazi magyarok voltak. Az is kiderül, hogy szerettek különleges keresztneveket adni a gyermekeiknek. A három fiú utóneve valóban érdekes, és egymástól eltérő névadási motivációra mutat: Sámuel, Ágoston, Miklós. Szmolenszky Miklós maga is érzékeny a nevekre: nem szereti felesége Amália nevét, inkább kis szkarabeusznak hívja. Valószínűleg Bitskei barátjának is ő adta a Filodémosz nevet. A várnagy lányát tündéri, játszi nevekkal ruházza föl álmában. A *Piroskában* Flórusz, a *Tamásban* Fridolin „igazi” nevét nem tudjuk: mindketten ragadványneveükön szerepelnek. A *Kísértetekben* Berenczey nem szereti György nevét, Miklósnak hívhatja magát. Fridolin szerelme közönséges parasztlány, de az öreg grófnőtől kapott keresztnévvel – Matild – kitűnik a környezetéből.

Cholnoky láthatóan kedvét leli a színes névadásban, ezért gazdag fantáziájának ellentmondva soknak tűnik a különböző művekben az azonos (kereszt)név. Ő, akinek a hősei álmukban is örömeiket lelik a névadásban, ne talált volna más nevet, mint a Matildot Fridolin szerelmének vagy Miklóst Berenczeynek? Miért adta ugyanazt a Lorschner nevet a fölszarvazott férjnek is a *Régi ismerősben* és a butaság Nimród szobrának is a *Kísértetekben*? Ugyanaz a Berta szerepel a *Piroskában* és a *Kísértetekben* is? Miért hívják a *Prikk mennyei útja* és a *Tamás* azonos jelenetében a felesége másoknak árult testéből élő fodrászt az egyik műben Szoszicsnak, a másikkban meg Szelőczeinek? És miért hasonlít a *Kísértetekben* Berenczey és Lesenczey neve? Véletlen-e a szép és rátartó szobalány Lilla neve a *Régi ismerősben*? Akad magyar olvasó, akinek a Lilláról nem jut eszébe Csokonai?

Summa summarum: a nevek igen fontos szerepet játszanak az írói-elbeszélői üzenet közvetítésében. Vizsgálataimban a nevekhez fűzött allúziókból indulok ki, hogy megállapíthassam, milyen viszony van a hyper- vagy fenotextus és a hypo- vagy genotextus között. (Vö. Kristeva 1974, 17–100 ill. a névadás intertextuális vizsgálatát tekintve Labádi-Bertényi 1993, 241 kk.)

I.

A *Piroska* c. regény főhősnének új kedvese a *Piroska* nevet viseli, de ezt a nevet kapja Flórusztól Malvin gúnyos-gonosz ajándéka, a nyakkendő is, hiszen

¹ A közlemény második része a jövő évi kötetben lesz olvasható.

ahogy Merinszkynek elmeséli, a Piroska szerelmet szimbolizálja – egy iparos lányához fűződő érzelmeit –, amelyek elválasztják régi világától.

Piroskától hazafelé menet egy esős éjszakán Flórusz úgy látja, hogy az Arany szobor Piroska alakjának arca könnyben ázik. A látvány nem hatja meg, mert csak esőcseppek azok s nem könnyek, s mert saját élő Piroskáját már nem tudja a szobor holt alakjával ill. a szobor által fölkeltett irodalmi emlékképekkel azonosítani. Akár a *Toldi szerelme* Piroskájára gondolunk, akár Arany János kisunokájára, akit Juliska lánya hagyott árván, meglepő Flórusz viselkedése: Toldi ostobán eljátszott szerelme s a miatta érzett sírig tartó fájdalom, valamint Arany soha be nem gyógyuló gyásza szelíd fénybe vonhatnák az élő Piroskát. Flórusz azonban már távolodóban van az első esték tökéletesnek hitt hangulatától, hazugnak ítéli a könnyeket, s igaznak Piroska és a kifakult piros nyakkendő egységét. A hold a felhők mögé megy: nincs ami megvilágítsa a szobor Piroskájának könnyeit, szabad nevetni a szerelmi történeteken, amelyekkel tele van az utca. Flórusz bemegy egy étterembe, ahol iparosok táncmulatsága van, s a kerítő kocsmáros javasolta lánnyal kezd táncolni. A lány véletlenül Piroska barátnője, a neve – az írói-elbeszélői szándékot figyelembe véve – nyilván nem véletlenül *Blanka*. A név jelentése – ’fényes, ragyogó, tiszta’, vagyis ’fehér’ – általánosan ismert.

A barátja szerelmi gondjait könnyen megoldhatónak vélő Merinszky nem kis lenézéssel *Csipkerózsikának* titulálja Flórusz kedvesét. Nem a felnőtt tévedéséről van szó, aki már nem emlékszik a mesehősnők nevére, csak a szépségükre, hiszen a farkas nagyonis adekvátan szerepel az érvelésében, hanem szándékos, hideg józanságról, amellyel a mesék körébe utalja a szerinte felkapaszkodni vágyó s a farkas barlangjába számításból bemenő lányt. Merinszky nem hisz a mesékben, azok tiszta erkölcsében, s meg akarja szabadítani Flóruszt a felelősségvállalás kínjától.

A *Piroska* nevet a laikusok a piros színhez kapcsolják, holott ez a kapcsolat később jött létre, mint maga a név, amely a latin *Prisca* ’rég, egykori, tiszteletre méltó’ magyaros *Piriska* > *Piroska* olvasata. (Vö. J.Soltész 1979, 32.) Ladó János (Ladó 1972, 98) azokra a kutatásokra is hivatkozik, amelyek szerint Szent László királyunk lányát, aki 1105 táján lett Kommanosz János görög császári hercegnek, a későbbi II.János görög császárnak a felesége, Piriskának hívták. Eredeti neve *Iréne* volt, a *Piriska* az Iréne ikerített becézőjéből (*Iriska-Piriska*) rövidült. Népszerűségét Arany Jánosnak köszönheti. A Ladó említette *Iréne* számunkra külön érdekességet rejteget: Flórusz fiatal sógornőjét, aki szívesen belemegy a kisebb szerelmi játékokba, s akiben később a fiatalember az utolsó szalmaszálat akarja látni, *Irén*-nek hívják. A görög ’béke’ szóból származó név jól illik a kedves, kellemes természetű lányra, akit ahogy Flórusz is, Piroska ellentétének tarthatunk. A két név

együttessé s a két lány eltérő szerepe Flórusz életében az elbeszélő pesszimizmusát is kifejezi a földi béke elérhetetlenségét illetően.

A *Piroska* név a felszíni szerkezet törését jelenti, amelyen keresztül a mélyszerkezet üzenete tolul a felszínre, pontosabban a felszínbe. Az említett allúziók fényében a felszín (affirmáció) és a mély (negáció) viszonya ellentétes. (Az előttünk lévő szövegből – annak elsődlegességéből – kiindulva tartjuk affirmációnak a felszínt.) Az arisztoteleszi logikára támaszkodva correlatióról, contrariumról, privatióról és contradictióról lehetne beszélni. (Vö. Horn 1989, 6 kk.) A döntés nem könnyű, néha nem is hozható meg. *Piroska-Blanca: contrarium, Piroska-Irén: contradictio, Piroska-Toldi Piroskája: privatio, Piroska – Arany Piroskája nem opposíció.*

A főhősre a *Flórusz* nevet egy szerelmes varrólány ragasztotta, „aki ezt a nevet valami regényben olvasta, és persze csak a sejtésével közelítette meg a valóságot, hogy az ő szerelmese különös sorsra született ember, akire illeni fog a csodálatos név.” A varrólány felfogása a név konnotatív jellegét, motíváltóságát, az etimológiai jelentés fontosságát hangsúlyozza. Amiatt viszont, hogy Flórusznak az igazi nevét (sem család-, sem keresztnévét) nem ismerjük, a név denotatív funkciójára kell gondolnunk – a jelölt személyre való vonatkozásra –, ami esetünkben az ún. „spaciotemporális entitás”-hoz tartozó kérdések föltevésére kényszerít bennünket: Ki Flórusz? Mi Flórusz? Van-e/fejlődik-e Flórusznak identitása? (Vö. J.Soltész 1979, 22).

A regény alapját ezek a kérdések alkotják. A regény első oldalán Flórusznak a kirakatüveg előtti tépelődése, hogy mi a jobb, ha eljön Malvin a randevúra, vagy ha nem, elárulja, hogy nincs tisztában önmagával: nincs kialakult személyisége, nincs készen. Gyakori tükörbe nézése, különböző viselkedési formák tükör előtti gyakorlása, álmainak vágyálom jellege is ezt bizonyítja.

Flórusz nem él igazi életet, csak különböző szerepeket játszik, mikor álmai által irányítva, mikor a környezet elvárásainak megfelelően. Folytonos gyanakodása és ingadozása a különböző emberek és helyzetek megítélésében ill. az azokhoz való alkalmazkodásban mutatja, hogy személyisége bizonytalan: nem érdemel nevet. Flórusz identitása a halála pillanatában válik teljessé ill. szilárdul meg (a mű exisztencialista természetéből is adódóan).

A *Flórusz* név egy lány információja róla, amit a szerelem és a szerelmesen olvasott regény határolnak be. Az író-elbeszélő nem ad fölvilágosítást, milyen regényről van szó, s ki volt ez a kislány, mikor és hogyan, reménytelenül vagy a beteljesülés lázával szerette-e Flóruszt. Mindez jól illik a Flórusz körüli bizonytalanságához.

Amikor Piroska szülei *jogászhallgató úrnak* vagy *doktor úrnak* hívják, a konnotáció ezeknek az embereknek az alázatosságát, szolgálékűségét és azt a nagy társadalmi távolságot világítja meg, amely Piroskát és Flóruszt választja el egymástól. Ezeknek az embereknek nem adatott meg a jog, s nem is igénylik, hogy Flórusz „igazi” nevét használják.

Bertának nem kell szint vallania: ő öccsének hívhatja a fiatalembert. Természetesen annak is információértéke van, hogy Berta lánynevét sem tudjuk meg: mostmár nem lánykori hovátartozása az érdekes, hanem az, hogy Marinczernak a felesége. Öccsével össze is veszik – látható jeleként a megváltozott erőviszonyoknak. Mindenesetre Flórusz „igazi” neve erről az oldalról is homályban marad. Hasonló a helyzet Malvinnal is: neki jobb, ha a szeretője nevét nem mondja ki.

A „szerelmes varrólány” olvasta regényt, sajnos, nem ismerem (s eddig legalábbis kinyomozni sem tudtam). Csak *Annaeus Julius Florus*ról (100-as évek Kr. után) tudok, aki történész és költő volt. Mint történétíró nem tartották megbízhatónak, mint költő nagyobb népszerűségnek örvendett. A fáma szerint maga Hadrianus császár szidta még túlságosan gyakori kocsmába járása és züllött életmódja miatt (Vö. Lemprière 1994, 273 a). Természetesen az antik kultúra korábnál jóval gyengébb ismerete miatt nem egy mai olvasó számára fölfedezetlen marad ez a valószínű kötés, ami igazából nem károsítja meg túlzottan az olvasói élményt, hiszen egy átlagos vagy átlagosan művelt olvasónak is föltétlenül eszébe jutnak más allúziók is a lat. *Flora* 'virágok istennője' és a mai *fauna és flóra* szókapcsolatban a *flóra* szóhoz kapcsolódóan. A műveltebbeknek eszébe juthat a Castor és Pollux templomába helyezett kép is a gyönyörű *Flora* nevű kurtizánról (Vö. Lemprière i. h.). Az allúzióknak az alapja a 'virág' (lat. *flos, floris*) és vele a nőnem. A *florus / Flórusz* ezzel szemben hímnemű melléknévi alak, jelentése 'virágzó, pompás'. Magyarországon az idetartozó név *Flóris, Flórián, Fóris* formában ismeretes, a lat. *Florianus* rövidüléseként, jelentése 'virágos, virágzó'. Megjegyzendő, hogy a *Flóris* mint a *Flóra* női név becézője is használatos (Vö. Ladó i. m., 158). A világosan hímnemű alak és a feminín jelentések ellentéte megerősíti a főhős bizonytalan személyiségéről alkotott képünket. Ilyen értelemben a hyper- és hypotextus viszonya nem ellentétes. A regényhős életét tekintve azonban, mivel útja nem a bimbózás és a kinyílás, hanem a hervadás és a halál, a név jelentése (affirmáció) és a szöveg üzenete (negáció) között a viszony ellentétes (contradictio).

Flórusz úrinő szeretőjének a neve *Malvin*. A név nem tartozik a líra kedvencei közé, pedig a „lágý, édes” *l* és a szépnek tartott magyar nevek vokalizmusában dominál *a, á, o, i* hangok közül kettő is megtalálható benne

(Vö.J.Soltész i. m., 130). Már most emlékeztetnem kell Szmolenszky Miklósr, akinek nem tetszik az *Amália* név. Azonos véleményen vannak vele a magyar költők is, bár tőlük nem hallani Miklós indoklását, hogy amikor kiejti olyan, mintha tele lenne a szája az indiáner habjával.

A német eredetű *Malvin* a germán *Madalwine* rövidülése, jelentése kb. 'a jog barátja' (Vö. Ladó i. m., 80). Irodalmi hatásra – Ossziáni dalok – lett kedvelt (gael nyelvű megfelelője *maol-mhin*, jelentése 'síma homlok'), s aztán ugyanolyan gyorsan ki is ment a divatból. J.Soltész szerint diszkreditálásának aligha Osszián (Macpherson) „lebukása” az oka, hanem a divatjelenség utáni természetes reakció (i. m., 142–3.), esetünkben mégis számba kell vennünk ezt a „lebukást” is, hiszen regényszereplőnkől „megcsalt csaló” lesz. A két allúzió közül az első ('a jog barátja') a hyper- és a hypotextus ellentétes viszonyát tárja fel (contradictio), a második a nézőponttól függő correlatio (a férjére gondolva csaló, akit Flórusz megcsal).

Természetesen jogos a kérdés, hogy valóban az írói szándéknak megfelelően bukkanak-e elő ezek az allúziók, vagy csak a lelkes kutató keresi s találja meg őket. A főszereplőkkel kapcsolatban az allúziók majd minden esetben „kiabálnak”, a mellékszereplőknél viszont gyakran éppen a főhőshöz fűződő viszony fényében lesznek láthatóak. Mivel a fentiekből adódóan a legtöbb név mellett van valamilyen utalás a nevet viselő és a név jelentése, egykori vagy a regényével egyidőben élő, esetleg irodalmi viselője stb. kapcsolatára, a dedukció nemcsak jogos, hanem legtöbbször kötelező is. Pl. az élösködő, pletykázó, de származása miatt megtúrt és kihasznált *Trautschein Ofélia* nevében a család- és a keresztnév közötti disszonanciát nem lehet nem észrevenni. Majdnem mindegy, hogy a *Trautschein* ('meghitt, kedves...' + 'fény' vagy 'igazolás, bankó..') elírás-e s helyette *Trauscheint* ('házasságlevél') kellene találnunk, az olvasót ösztönösen is megviszolyogtatja a kemény hangzású német név mellett a szomorúan szépséges *Ofélia*. Az allúzióon keresztül felnyíló hypotextus (negáció) viszonya a hypertextushoz (affirmáció) nem egyértelmű: ez a német nevű magyar Ofélia nem sokkal boldogabb Shakespeare Opheliájánál, csak élete más. Sokkal kevésbé tragikus. Az opozíciót legvalószínűbben correlationnak tarthatjuk.

Cholnoky rendkívül művelt író volt, alkotásaiban valósággal hemzsegek az utalások, a köz- és tulajdonnevek a kultúra és a művészetek területéről. Ebben a kor felismerését követte, hogy Goethe után már nem lehet Goethe nélkül írni. A kor irodalma kedvelte és használta az allúziókat, ld. pl. Rilke *Duinoi elégiáit*, T.S.Eliot költeményeit stb. Az irodalmi névadás igen alkalmas az írói üzenet allúziókon keresztül történő elmélyítésére. A Szmolenszky család névadási szokásaihoz és természetéhez hasonlóan Hagar Olsson (1893-1978) *Chitambo*

(1933) c. regényében a hősnő *Vega Maria Eleonora* nevéhez illeszthető allúziók az apa és anya eltérő motívációja mellett a társadalom elvárásait is leleplezik. Ezt a sg.1.személyt használó elbeszélő maga boncolgatja. Runar Schildt életművében kezdettől fogva nyilvánvaló az allúziók használata (Ld. Labádi 1991).

Cholnoky néha pontatlan az allúziók használatában, ami megnehezíti a kutató munkáját. A kihívást persze ilyenkor is illik elfogadni. Pl. a búcsúvacsorán fölbukkanó s azon kemény igazságokkal hadakozó *Simit* helytelenül *Theomnésziosz* mesternek nevezi Flórusz. A helyes elnevezés *Theomnesztusz* lenne. Platon tanait követő athéni filozófusról van szó, akinek leghíresebb tanítványa Brutus volt. A játékosan rövid becenév, a *Simi*, amit túlságosan is sok teljes névhez lehetne kapcsolni és vele szemben a komor történelmi sorsokat felidéző, de rosszul említett név viselőjének lecsúszottságát és identitászavarát érzékelteti, de megmutat valamit Flórusz helyzetének, alig megszerzett biztonságának fenyegetettségéből is.

Természetesen nem minden név kap ilyen plusz súlyt, s vannak olyanok is, akik névtelenek, mint pl. Flórusz háziasszonya. A névtelenség nem mindig identitászavar jele, mint Flórusz vagy Fridolin esetében, akiknek a névtelensége egyébként is csak részleges. A háziasszonynak nincs nagy szerepe Flórusz életében, ezért az író-elbeszélő nem ad neki nevet. Flórusz sem becsüli sokra: ezért sem kell neki nevet adni.

Bizonyos szereplők meglehetősen semleges puszta családnéven vagy századok óta szokásos „beszélő” néven szerepelnek. Ez is a jelentéktelenségükre vagy Flórusz távolságtartására utal. A „beszélő” név alkalmazását az indokolja, hogy ily módon egyetlen szóval is ábrázolni lehet a kérdéses szereplő személyiségét, viszonyát a főhőshöz vagy a történésekhez. Pl. *Burkovics*nak a nevéből a *burok*, *burkol* szavakra lehet asszociálni, s elég közel is járunk az igazsághoz, hiszen ő az, aki borítékban vagyis *burkoltan*, tapintatosan ad kölcseket Flórusznak. Tapintatossága nem barátság. *Burkovics* nem akar közvetlen kapcsolatba kerülni Flórusz gondjaival, jótanácsa is inkább csak célozgatás. A név kellemetlen árnyalatot a szlávos formával is kiemeli.

Merinszky szándékolta szláv hatású név, de töve szembeszökően a *mer* ige. Flórusznak arról a barátjáról van szó, aki világosan megmondja a véleményét, azt, hogy Flórusznak választania kell. Öszintesége mögött azonban nincs segítőkészség, csak egyféle választást tart elfogadhatónak. Ellenpéldának keményen és kíméletlenül a testvérét hozza föl, aki szegény lányba szeretett, de szerencsére meghalt, még mielőtt elpusztította volna az élet.

A sógor neve *Marinczer*. Csinált névnek hat, nem ébreszt asszociációkat, benne van Flórusz idegenkedése tőle. Még több ellenszenvet fejez ki az egyik

undorítóan nagyképűen viselkedő kishivatalnok *Szopornyák* neve. A *szopornyica* kutyabetegség kellemetlen hangulatát idézi.

A jövődő apósék neve *Nordheimer*. Az öregúr beszámolója szerint a családjá német-szláv származású. A név hideg és meleg pólust egyesít (poláris ill. abszolút ellentét), hangulatában bizonyos egyenesség, tartás van: illik a szakmájára, múltjára büszkén emlékező, de a mások szolgálatában töltött életben idegennek maradt emberhez. A feleséghez viszont egyáltalán nem: puha, gyáva, megalázkodó, sajnálni való öregasszony. A *Nordheimerék* névhasználatban Flórusz ambivalenciája tükröződik: hol tiszteli őket a kétkezi munkájukért, a gerincességükért, hol lenézi őket a tanulatlanságukért, az alázatukért.

A család két öreg barátja a *Kopeczky* névre hallgat. Nemcsak a nevük, a figurájuk is Jókai, méginkább Mikszáth regényeibe illik. Egymás ellentétei – az egyiknek van foga, a másiknak nincs; egyikük szigorú, másikuk elomló –, mint testvérpárra rájuk is Flórusz előbb említett ambivalenciája vetül ki, de benne van az író-elbeszélő szkepticizmusa is a régi erények életképességéről.

II.

Az ugyancsak 1918-ban megjelent *Bertalan éjszakája* már címében is allúziót hordoz. Az 1572-es Szent Bertalan éjszakájára (egyres, pl. finn forrásokban „párizsi vérnász” néven) kell gondolnunk, amelyen a hugenották tömeges (kb.10000, de pl. a *Webster's Encyclopedia* szerint 25000 fő) legyilkolása kezdődött el Medici Katalinnak, IX.Károly francia király anyjának a kezdeményezésére. A vérfürdő Párizsban szeptember 17-én, a provinciákon október 3-án ért véget.

Természetesen Szent Bertalanra is gondolnunk kell, Krisztus egyik tanítványára, aki a legenda szerint Indiában terjesztette a kereszténységet, mártírhálált halt: elevenen nyúzták meg. Emléknája augusztus 24. Neve az arámeus-görög *Bartholomaios*z név latinos *Bartholomeus* formájának rövidüléséből származik, jelentése 'Ptolemaiosz fia'.

A novella Bertalanja *Caracalla* (Marcus Aurelius Antonius) császár (174-217) képét szeretné magára venni. Caracalla Septimus Severus császár és a nagy műveltségéről, irodalmi ambícióiról híres Julia Domna fia. Apjuk uralkodásának utolsó évében testvérével, Getával együtt szentelték császárrá. A két fivér gyerekkorától fogva gyűlölte egymást. Getát a bátyja katonái az anyja ölében szúrták le. Julia Domna maga is megsebesült a tördőfésektől. Caracalla tele volt gyűlölettel és bizalmatlansággal az emberek iránt – fekete listáján legalább 20000 név szerepelt, többek között Arisztotelesz követőinek a neve –, s a történetírók szerint azokat is kivégeztette, akik nem kértek tőle semmit. Egyik kivégzésre szánt gárdatisztje, Opilius Macrinus végzett vele Edessa

mellett egy a Hold tiszteletére épített templomban (Vö. Henrikson 1993, 801–2). Caracalla anyját vette feleségül, aki Caracalla halála után, megkapván a holttestet, öngyilkosságot követett el (Vö. Lemprière i. m., 62b–63a).

A novellabéli Bertalan külsőre sem hasonlít teljesen a császárra – nincs bajsza, szakálla –, belülről pedig végképp nem tud azonosulni vele. Legnagyobb problémája, hogy a márványkemény császári arc helyett az övét „bármilyen érzem, még kisebbszerű felvillanásában is kiforgatja karakteréből”, identitászavarára is utal: csak a haláltól remélhető az életben folyton változó személyiség megsziárdulása (szoborrá válása). Az öccséről adott rajz nem alkalmazkodik a római Geta történetéhez, de hangulata – a macskákat vízbe fojtó vagy némelyiknek megkegyelmező, önmaga előtt istenként tetszelgő szívbeteg fiúról – megengedi az érzelmek ambivalenciájának föltételezését: a csodálat erős féltékenységgel keveredik. Ugyanez mondható el az anya alakjáról is: Bertalan szeretetét nagy-nagy szomorúság s valamiféle szégyen színezi (az anyja arcát nem látja, csak a hófehér haját és az örökkévalóságba hívó, csillaggá változott kék szemét).

Kohaninszky és Opilius Macrinus összekapcsolása annyiban indokolt, hogy Bertalan az öreg halálát ugyan nem tervezi, de okozójává válik, ezért az ő keze által kell elvesznie.

A Caracalla allúzió figyelembevételével a hyper-(affirmáció) és a hypotextus (negáció) viszonya nem egyértelmű: állandó hullámszásban van a correlatio és a contradiktio között, a novella megoldása pedig privatióon alapul (Bertalanból Caracalla keménysége, kegyetlensége hiányzik).

Ami a Bertalan allúziókat illeti, a hyper-(affirmáció) és a hypotextus (negáció) viszonya egyértelműnek látszik – contradictio –, de a novella záróképében a halálával megváltást nyert Bertalan égbe szálló lelke – a novella címével is párhuzamosan – feloldja az eddigi egyértelmű ellentétet.

A tükör *Miroár Jakab* esetében a 'tükör' jelentésű vezetéknev mellett a *Jakab* is ún. beszélő névnek tűnik, hiszen „a már a születése óta beleoltott csalás ösztöne” s hogy állandóan Bertalan sarkában van, valamint a novella második részének címe – *Bertalan váltakozó küzdelme Jakabbal* – az őszösvetségi Jákobot juttatja eszünkbe, aki „kezevel Ézsau sarkába kapaszkodva” született, kétszer is megcsalta Ézsaut, s akinek „éjszakai tusakodása” hajnalban ér véget (1Móz 24: 26, 27: 36, 32: 23–33). Bertalan nagy nyereséget hozó csalásának is van megfelelője a Bibliában: Jákob meggazdagodása a csíkos vesszők segítségével (1Móz 29: 37–43), s Bertalan álma is összevethető Jákobéval, bár a létra helyett tizennyolc színű szivárvány szerepel benne (1Móz 27: 10–13).

A megfelelések kicsit is tüzetesebb vizsgálata mutatja, hogy név nyomán feltáruló viszony a hyper- és a hypotextus között a vártnál bonyolultabb. Erre az író-elbeszélő is figyelmeztet: „Jakab nem hazudott az ötkoronás arcával, mert értékes titkári tanácsai révén néha többször -ötkoronát is szerzett a gazdájának, viszont a fényes arcával nem mondta meg az igazságot. Nem mindig mondta meg.” Úgy is mondhatnók, hogy Bertalan nem valódi önmagát, hanem az önmagáról kialakított képet akarja látni Jakabban, ez azonban nem sikerül. Jakab szerencsésének nyoma sincs Bertalan életében: apró ügyeskedése kiszámíthatatlan következményekkel jár, s nem tud megbékülni a vörösarcú és barna, pergamenszerű kezével megbocsátóan legyintgető Kohaninszkyval, mint ahogy Jakab kibékült a „vörös és szőrös”-nek született Ézsauval. Jakab és utódjai által áldást nyert a föld minden nemzetsége, Isten nem hagyta el, vele volt, megőrizte azon az úton, amelyen járt, visszahozta apja földjére (1Móz 28: 14). Bertalan mindezt nem mondhatta el, ő csak a halálban remélhetett megváltást magának. (Az öngyilkosságot az 1920-as évek finn és magyar prózájában vizsgálva figyeltem föl a névadásban jelentkező negációra. Jakab alakja a finn svéd Runar Schildtnél (1888-1925) is így jelentkezik. Vö. *Häxskogen*, 1920, magyarul *Boszorkányerdő*, 1885. A témáról írottakat ld. Labádi 1991, 1993 ill. az író névadásáról írott, a közeljövőben megjelenő hosszabb tanulmányban.)

Az öreg Kohaninszky ézsau képe elsősorban Bertalannal szemben elfoglalt helyzetéből adódik. Gyámoltalan, mindent mindenkinek megbocsátó birkatermészete, gyermeki együgyűsége, egyszerre szeretetre méltó és furcsán sajnálatos figurája láttán indokoltnak tűnik a szövegfelszín alatt tovább kereskedni. A kulcs az unásig ismételt együgyű daltöredék – „Trara, a posta jő...” – és a csaknem lopva megemlített keresztnév: *Ferenc*. Az 1622-ben szentnek nyilvánított *Francisco Xavier* (1506-1552), Loyola Ignác barátja és vele együtt a jezsuita rend egyik megalapítója „áll előttünk”, aki 1542-től kezdve Indiában, Indokínában, Japánban hirdette a kereszténységet, s több tízezer embert keresztelt meg. Egyik tengeri útján vihar tört ki, mire ő a keresztjét belemártotta a vízbe. A vihar elcsendesedett, de a keresztje beleesett a vízbe. Később egy tengeri rák visszahozta neki. Hittérítő útjain a szegények és az elesettek, sőt a rosszhírű férfiak és nők között mozgott, az utcákon és a kocsmákban. Legjobban a gyerekekkel értette meg magát. Csuhája mindig piszkos volt. Elítélte a honfitársait, akik ezeken a kolóniákon kizsákmányolták, megrabolták az embereket. Nagyon sokat szenvedett a magánytól s elszigeteltségtől. Minden reményét a postába vetette, azt várta folyton. Loyola Ignácnak írta egyszer szemrehányóan: „Négy éve indultunk el Portugáliából, s

ez idő alatt egyetlenegy levelet kaptam tőled...” (Vö. Müller-Felsenburg i. m., 91–93).

A hasonlóság az egykori szent és a nappal az utcán álldogáló, esténként a szöntésben tébláboló Kohaninszky között észrevehető. A meleg, nyári időben is „kopott, barna felöltőjében” járó, föltehetően gondozatlan, piszkos öregembernek „a bortól kissé formátlaná lett szíve csordultig van bocsánattal, amit jóságos birkaszemén vagy pergamenszerű kezének elnéző legyintésein keresztül csapol le.” Francisco Xavier is ilyen látványt nyújthatott, bár a borfogyasztását nem említik a szent iratok. Kohaninszky is meglátja az értékeket az elesett és a bukott emberekben, a Három Liliom kávéház Beatrix nevű pénztáros kisasszonyában pl. az eltitkolt előkelő származást, amiért ugyanúgy kinevetik, mint a portugál gyarmatokon tevékenykedő előképét.

Az azonos motívumhoz különbség is kapcsolódhat. Francisco Xavier véletlenül ejtette bele csodatevő crucifixumát a vízbe, Kohaninszky belehajítja a bajt hozó Jakabot a Dunába. Francisco Xavier sok embert keresztelt meg, Kohaninszky csak Bertalannak mondja az égen ragyogó két csillagról: „valóban az anyád szemei azok!...Eljött a keresztelődre...A víz most éppen a szívedig ér: ez az aqua lustralis, most van a te keresztelőd!...vagytok néhányan, akik a halálra születettek!...”

A felszín és a mély viszonya ezúttal is bonyolultabb a vártnál. A hasonlóság és a tagadás segítségével létrejött *correlatio*, *contradictio* vagy *contrarius* ellentét több kérdés feltevésére jogosít fel. Megkérdőjelezhetjük a legendákat – embert keresve a szentképek mozdulatlansága mögött –, vagy töprenghetünk, miért lesz az író-elbeszélő okfejtésében szerencsétlen sikkasztó a Kapcarongya végtelenül jóindulatú Kohaninszkyjából.

III.

A *Régi ismerős*ben egy-egy szereplőnek több neve is van. Pl. Taterek Simonnak Miklós adja a *Duhoborczy* gúnynevet, de hogy miért, arra az elbeszélő nem emlékszik. Megígéri ugyan, hogy később beszámol róla, szavát azonban nem tartja be: az olvasónak kell kitalálnia, mi indította Miklóst ennek a kellemetlenül hangzó névnek a kitalálására. Kiejtésekor több hasonló hangzású onomatopoetikus-deszkriptív ige ill. annak a származéka juthat eszünkbe. Ilyenek a *dohog*, *duzzog*, *dobog*, *dübög*, *dübörög*, *dörög*, *dürrög*, *dörcög*, *dunnyog*, *dünnyög*, *dörmög* ill. *dörcci*, *dürcci* stb. Ezek közül jónéhány pompásan illik is a rendkívül ellenszenves, szánalmasságában is visszataszító parazitára, aki „idomtalan testét kínálás nélkül is belesüppesztí a fonott karszékbe”, s addig „lövell jelentős pillantásokat a konyha felé”, míg ki nem hozzák neki az óriási köcsög aludttejet vagy fél kiló kenyérrel. Természetesen minden alkalommal eljártssza, hogy igazán nem kellett volna, de „aztán a

következő percben ráveti magát a zsákmányra, és vad szürcsölések meg orrszívások közepette magába töm mindent az utolsó morzsaig. Amikor a végére ér, ráncos, görbe mutatóujjával lekaparintja a köcsög oldalára tapadt maradékot, ujját a szájába gyömöszöli, nagyot cuppantva kirántja ismét, és zötyögő nevetés között” ostoba hazudozásba kezd. „Pocsolyaszínű, iszákos szemével” nem látja meg, pontosabban nem akarja észrevenni környezete megvetését. A kártyapartik elmaradhatatlan résztvevője, de veszíteni nem tud, „krajcároskodik, ijedezik..kövér, lágy arca megizzad, vastag, vértelen ajka lefittyen”, nyöszörög és síránkozik. Miklós szívből utálja, kész is a szemébe vágni, hogy csal, azonban a társaság nyomására és saját gyorsan lelohadó indulata miatt is mindig maga hagy fel az öreg megleckéztetésével. Bátyja és unokatestvére szerint egyébként is szüksége van az „öreg potyándira.” Ha eltűnnék, „nemsokára megjelenne nyomában az elárvulás érzése. Mindig az sínyli meg jobban a válást, aki visszamarad.” Ezek a szavak ijesztő távlatot nyitnak fel Miklós előtt: ezért is viszolyog Duhoborczitól.) Egyetlen ember mer csak Duhoborczyi orrára vágni, a várnagy lánya, akitől piros szalagért akar csókot kunyerálni.

A szlávos név összeköthető az orosz *duhobor* szóval: a *duhoborok* a hit harcosai voltak. Az élősködő, „Nagypénteken csirkehúsrá (Pipire) áhítózó”, gyáva Duhoborczipan semmi sem utal a vallás, a szellem katonáira. A névhez fűződő allúzió a felszín és a mély (hyper- és hypotextus) ellentétére mutat rá (privatio), elmélyítve az író-elbeszélő egyébként is találó ábrázolását.

Miklós ígéretes szerelmének, a várnagy vadóc lányának „igazi” nevét nem ismerjük. Beceneve annál több van: *Pipi*, *Pipóparapinella*, *Csicsincsilla*, *Mályva(virág)*. Leggyakrabban a *Pipi* szerepel. A csirkehívogató, hangutánzó szóból származó köznév jelentése is ’kiscsibe’. Játékos, kedves név, tele üdeséggel, fiatalsággal. Ha öreg férfiak vágyának lesz a tárgya, az ítélet a férfira irányul, ld. pl. a Duhoborczyi esetet.

A *Pipóparapinella* ennek a játékos, ikerítésre is emlékeztető továbbképzése. Mozaikszerűsége révén több köz- és tulajdonnévhez is köthető, ld. *paraplé*, *pimpinella*; *Agnella*, *Annabella*, *Arabella*, *Mabella*, *Petronella* stb. (Turkuban van egy régi étterem, a neve egykori olasz tulajodonosának nevéből *Pinella*.) Az előtagként ható *Pipó* a magyar kultúrában Zsigmond kegyeltjének, Filippo Scolarinak *Ozorai Pipo* neveként ismeretes. Az esetleg fölébredő allúzió a várnagy olasz kalandortermészetének hangsúlyozásában segít, ld. Miklós meghatározását: „Casanovába oltott Cagliostro”.

A *Csicsincsilla* ugyancsak ikerítésre emlékeztető, deskriptív természetű, mozaikszerkezetű, játékos névalkotás eredménye. Könnyű összehasonlítani Ady *Csinszkájával*: *Csinszka*, *Csacsinszka*, de fölsejlik mögötte a gyermekdalokból, altatókból ismert *csicsija*, *bubája...is*. Az utótagként fölfogható *Csilla*

Vörösmarty leleménye a *csillog*, *csillag* szavak tövéből. (Vö. Ladó i. m., 36; J.Soltész i. m., 159.) A *csincsilla* dél-amerikai állatka, értékes bundája miatt vadásszák. A névbe rejtve Miklós bevallatlan szándékáról árulkodik.

A *Mályva* újabb keletű, virágnév. (Vö. Ladó i. m., 80.) A regénybeli álomban az író jól használja a mély magánhangzókkal és a virág lilás színével összhangba hozható szomorkás hangulatot.

A vadóc lány becézése jól sikerült, minden darabja a lány fiatalságát, szabadságát idézi, a rájuk vetülő árnyék mindig a regényszereplő szándékából születik (mint ahogy névtelensége is társadalmi alávetettségét jelzi).

Miklós első szeretője *Lilla*, a „csinos, kövérkés, tiszta és rátartós” szobalány. A nevet látva az olvasó aligha gondol arra, hogy az akár a *Livia*, akár a *Lidia* becéző alakja is lehet (vö. Ladó i. m., 77), mert a *Lilla* elválaszthatatlanul Csokonai múzsájának a neve, aki a hétköznapi életben Varga Julianna névre hallgatott, s bizony nem a forró szavú, sovány költőhöz, hanem a jámbor, kövér gabonakereskedőhöz ment feleségül – a rossz nyelvek szerint nemcsak a szülői önkénynek engedve. A mozarti könnyedségű név ellentéte a lány meglehetősen hétköznapi nevének s méginkább a kor vele szemben állított földre húzó követelményeinek. A név Csokonai szerelméről s szerelmes látásmódjáról tanúskodik. Cholnoky regényében is megvan ez az ellentét: egy átlagostól alig eltérő lány – fiktív személy – a magyar líra egyik legszebb nevét viseli. Ez kelti föl Miklós érdeklődését is: „már ez a szokatlan név érdekessé teszi a lányt.” Csakhogy Csokonai szerelmes szívvel és szerelmes szemmel nézte Varga Julianna-Lillát, Miklós viszont könnyelműen viszonyul a maga Lillájához, s le is nézi.

Ahogy annak idején Varga Julianna-Lilla, a szobalány Lilla is kedveli a neki ajánlott írásokat – Miklós éjszakánként írott tébolyodott leveleit –, de ízlése, reagálása nem múzsához illő. Rossz könyvekből tanulta. Mindig megcsókolja Miklós leveleit: „szegényke, talán így olvasta azt *A velencei rémes éjszaká*-ban. „A megcsalt és elhagyott lányok végtelen szomorúsága” is szerepjátszásnak minősül Miklós szemében. Nincs is kedve „rejtett szellemi csatákat vívni” egy szobalánnyal. Utólagos bosszúra gyanakodhatunk: a felvilágosodás legnagyobb poétáját eldobó lányt bünteti a kései költőutód: így is járhat a rátarti, az igaz értékeket a hamistól megkülönböztetni nem tudó lány. A két Lilla csak sorsában különbözik egymástól, természetük, hajlamuk a talmi csillogásnak az igazival való összekeverésére nagyonis emlékeztet egymásra. Kicsit úgy tűnik, hogy egyikük sem érdemli meg a Lilla nevet. A névadás érdekessége, hogy a benne foglalt negáció ill. a két név közötti ellentét (contrarium) nem a hyper-, hanem a hypotextushoz fűz információt. A hypertextusnak csak a szkeptikus hangulatát növeli.

A feleségét az indiánér habjával fojtogató „divatjátmult, vénlányos”, egyébként ma sem kedvelt *Amália* helyett (Vö. J.Soltész i. m., 130). Miklós eleinte *Amélien*nek hívja, aztán szkarabeusznak nevezi az asszonyt. Az Amália név lebecsülése jóadag romantikaellenességet tartalmaz – a név Schiller nyomában vált kedveltté –, de kifejezi Miklós viszonyulását is jövődő feleségéhez: még a nevét sem fogadja el. Maga sem tudja, miért, de már kezdetben „gyáva kényszert érez arra, hogy ő is úgy, kissé félvállról bánjon vele, mint a többiek.” Neve elvételével a lány identitását vonja kétségbe, megpróbálva a saját elképzelését ráerőszakolni a színtelen viselkedésű, belülről azonban akár talányosnak is hihető Amáliára. Ezzel az ötlettel az elbeszélő játszik, szerinte ugyanis „lehet, hogy Amália ugyanazon az éjszakán él át valami pokolbelien izzó szerelmi kalandot, amelyen Miklós is sokáig vergődik ébren a reá való gondolásban.” Harmónia mégsem jön létre a két ember – az azonos idő és a tér két pontja – között. Ennek a lehetetlenségét jól mutatja Miklós névelvétele. Pipinek játékos, szép neveket adott álmában is, feleségétől az egyetlent is elveszi, ráruházva egy időre az eleve negációt tartalmazó ’sápadt kis szkarabeusz’ megnevezést, hogy aztán a korábbiánál is nagyobb kegyetlenséggel attól is megfossza.

A szkarabeusz Kefer napistenen keresztül a halhatatlanság, az isteni védelem szimbóluma. A fekete vagy más színű csillogó amulettekre, pecsétekre gondolva, amelyek a sírba is elkísérték tulajdonosukat, a Miklós használta „sápadt kis szkarabeusz” tagadja a halhatatlanság, az isteni védelem hitét. A két szkarabeusz közötti ellentét bizonyos megszorításokkal áll fenn. Ahogy Miklós álma mutatja, a kis szkarabeusz elhagyja, az „igazi”, a sápadt vele marad a halálig: a ködkarú jövevény karjai között összeroppanó régi, drága vidékben utoljára Amália sikolt feléje segítségért, de hiába, nem mozdíthatja a karját.

A Vargha Kálmán szerint „önéletrajzi elemekkel átszőtt” regényben Miklósnak, ahogy Chólnokynak is, két bátyja van. A Chólnoky testvéreket összekötő kapcsolat tükröződik a névadásban is. *Viktor* neve a regényben *Sámuel*, *Jenő*é *Ágoston*, *László*é *Miklós*. Viktor domináns szerepe kétségbevonhatatlan volt: konkrétan is ő fordított gondot a legkisebb testvér életére, neveltetésére. Ugyanilyen a regénybeli *Sámuel* is, de a tudományos ambíciók a valóságban a középső testvérből fejlesztettek nagyhírű földrajztudóst és utazót. Viktor auktoritása tagadhatatlan tehetségén és (Lászlóból teljesen hiányzó) fegyelmezettségén, rendszerességén alapul. Regénybeli képe is megnyerő: „Sámuel, a legidősebb testvér, már gyermekkorában is fontos, tudományos emberke volt, telve szeretettel és rajongással minden iránt, ami szép és gyengéd, ami új megismerést, új tudást rejt magában”...öccseit, ha kellett, „dorgálás helyett sajnálatos, érzékeny,

megbánást keltő szavakkal térítette vissza a helyes útra.” Erőteljesebb lépéseiről is olvashatunk persze, amit az indokol, hogy „az idők folyamán második apjává lett az öccseinek.” A névválasztás tökéletes: a héber eredetű, ’Isten meghallgatott’ jelentésű név első viselője Sámuel próféta volt, aki második Mózesként vezette Izraelt (Vö. Ladó i. m., 210; Vilkuna 1976, 154 a).

Hasonló megfelelés figyelhető meg a valóságos Jenő és fiktív megfelelője, Ágoston neve között, ami J. Soltész szerint természetes, mert a „modell után alkotott irodalmi alakok fiktív nevet kapnak ugyan, de nemegyszer olyat, amely a modell eredeti nevével részben megegyezik vagy valami módon emlékeztet rá.” (i. m., 163.) A fiktív Ágoston neve latin eredetű, jelentése ’fenséges, fennkölt’ (Vö. Ladó i. m., 127). A középső Cholnoky testvér Jenő neve a hatodik honfoglaló magyar törzs neve volt, amelyet az 1830-as években mesterségesen azonosítottak az *Eugénnal*, amely a görög *Eugenész* német *Eugen* rövidítéséből származik. Jelentése ’előkelő, nemes nemzetségből való’ (Vö. Ladó i. m., 174, 201).

A *László* és a *Miklós*, ami a nevek hangulatát és „magyarosságát”, azaz régi hagyományait illeti, szintén jól megfelelnek egymásnak. A *László* szláv eredetű, a *Vladislav* névből fejlődött, elemeinek jelentése ’hatalom’ + ’dicsőség’ (Vö. Ladó i. m., 184).

A *Miklós* név regénybeli asszociatív kapcsolatai ennél természetesen sokkal bonyolultabbak. A név kiindulópontja a görög a *niké* ’győzelem’ és a *laosz* ’nép’ szavak összetételéből származó *Nikolaosz*, amely valamelyik szláv nyelven keresztül honosodott meg a magyarban. Időtlen idők óta a 350 körül meghalt Myra püspökével, Szent Nikolausszal áll összefüggésben, aki a kereszténység egyik legkedveltebb szentje. A jó gyerekeknek ajándékot hozó (magyar) *Mikulás* (másutt *Santa Claus* stb.) alakjában emlékezünk meg róla minden december hatodikán (Vö. Ladó i. m., 192; Vilkuna i. m., 129 b).

A regény Miklósa nem Mikulás, bizonyos tulajdonságait, szokásait azonban a híres szenttől kölcsönözte, aki a gyerekeken kívül a tengerjárók, a becsüsök és a farkasok védelmezője. Miklós az egyik balatoni hajóskapitány segélyezője. Sokat kártyázik vele, s mindig fizet neki, függetlenül attól, ki nyert a játékban. A balatonfüredi hajógyár egyik matrózánál különleges kis szerencsetárgyat lát, amit egyik külföldi hajóúttjáról hozott magával. Megszerzésével a várnagyot bízza meg.

Miklós nagyon bőkezű. A várnagy is garmadával nyeri a pénzt tőle. Arról, mire megy ki a játék ill. miben játszanak, nem beszélnek, bár mindketten tudják, hogy a várnagy lánya a tét. Meg is kapja Miklós a történet végén, akiben a szentből csak annyi marad, hogy nem maga rohan a neki már régen elígérkezett lányra, hanem az apa löki be hozzá. Pipi nem farkas, nagyon messze még sincs tőle: apja és Miklós többször nevezik Vadmacskának, s egyik

Miklóstól kapott neve a *(Csi)csincsilla*. Ritka délutáni sétái egyikén Miklós egy kölyökkutya társaságában látja hancúrozni, hemperegni a földön. Miklósnek nincs semmi oka a védelmére sietni. Vadászszenvédelye vonzza a lányhoz. A mellét látja meg, s a látványtól megszédülő Miklósra a lány sikoltozva, nevetve uszítja rá a kiskutyát. Miklós persze inkább az állat gazdáját enné meg, ami ellen a lány nem tiltakozik. Az „esztelen” csókokba fulladó jelenetnek az apa közeledése vet véget, ő menti meg biztosabb időkre a lányát.

Szent Nikolausz a lányait eladni szándékozó apa házába éjnek idején pénzt dobott be, hogy a rossz sorstól megmentse a lányokat. A pénz elég is volt hozományra: a lányokat sikerült tisztességesen férjhez adni (Vö. Müller-Felsenberg 1987, 57–60). A várnagy is célozgat ilyesmire a Miklósnak írt levelében, hogy ti. valamilyen intézetben kellene elhelyezni a lányát. Milyenben? Arról nem szól, de mivel a lány taníttatásáról nem gondoskodott – az csak az urasági konyhán hallott telenként mindenféle meséket és rémtörténeteket –, aligha kérdéses, hová akarja elhelyezni a tisztas apa. Miklós megérti a célzást, ráadásul azt is a tudomására hozza a várnagy, hogy a vadmacskája nem akar más férfit, csak Miklóst, így aztán nem tehet mást, leutazik a birtokra. Nem ad pénzt hozományra, csak nyerni hagyja a várnagyot, aki maga is „adakozó” hangulatban van: nekiadja a lányát. Idáig sülyedt Miklós: mégcsak nem is vadászszákmánnyá, hanem adásvétel tárgyává züllesztette álmai hercegnőjét.

A név által keltett allúzió a felszín és a mély (hyper- és hypotextus) ellentétére mutat rá. Az ellentét minősége változó: többnyire contrarius, de vannak privatív vonásai is, s a megoldásban contradictio. Miklós sok esetben Szent Nikolauszként / Mikulásként viselkedik, mégsem lesz belőle a szent méltó követője, mert hiányzik belőle annak önzetlensége. Miklós csak a maga javára gondol.

Miklós régi barátja, akivel az olvasó ugyan csak a regény rövidebb második felében találkozunk, *Filodémosz* alias *Bitskei Kajetán*. Élő modell (Bitskei Lajos) után festett alakról van szó, akiről többek között Krúdy is írt (Vö. Vargha i. m., 626), regénybeli szerepét azonban nem valóságos pályája, hanem Miklóssal való kapcsolata szabja meg. „Szokatlan és titokzatos” figura, értékét az adja, hogy társaságában Miklós az lehet, akinek hiszi magát. „Amikor ideges és keserű, szívesen torzsalkodik, gyűlölködik magában a sajátos jóbaráttal”, de a legközelebbi találkozásnál már minden a régi: Miklósnak szüksége van rá, hogy szétbomlóban lévő személyiségét ill. annak illúzióját fönntarthassa.

Filodémosz bölcselő, akinek „elvekkel való megrakottsága, kálvinista nehézsége, naívan makacs titokzatossága és fontoskodó tekervényessége” sokszor bosszantja Miklóst, elszakadni mégsem tudnak egymástól, mert

„homlokegyenest ellenkező természetük mellett is van egy-két titokzatos lelki srófjuk, amelyek hajszálnyira ugyanarra a kvintre járnak.” Amália vonakodása ellenére is gyakran meghívja otthonukba Filodémoszt, aki részben túl bizalmasan, részben közönségesen viselkedik, lévén „mint minden téren közéleti az életművész és a nyögvenyelő között.” Mindezek ellenére Miklós rátestálja a feleségét.

A Miklós által adományozott Filodémosz név legvalószínűbben Arisztophanész *Athaeneus* c. színdarabjának komikus költőjéhez kapcsolható (a másik lehetőség a Cicero korabeli gadarai költő, Philodemus). Az allúzió párhuzamosnak mutatja a felszín és a mély (hyper- és hypotextus) viszonyát, ami megfelel Filodémosz szerepének, hogy bizonyos lelki folyamatokban ugyanazt a dallamot játssza egy kvinttel mélyebben, mint Miklós (ha ragaszkodunk a regény „ugyanarra a kvintre járnak” kifejezéséhez).

Miklós és Filodémosz furcsa barátságáról árulkodik a nevek mögött megbújó asszociációlánc. A *Miklós* név eredeti alakja a *Nikolaosz~Nikolaus*, amellyel azonos módon formált az Újszövetségből (János ev. 3: 1, 19: 39–40) ismert Nikodémusz neve: *Nikodémosz~Nikodemus* ’győzelem’+’nép’= ’a (hadi)nép legyőzője’ (Vö. Ladó i. m., 192; Vilkuna i. m., 129 ab). Nikodémusz a farizeusok szektájához tartozó zsidó tanácsos volt, aki éjnek idején kereste föl Jézust, s lett belőle titkon Jézus követője. Nagypénteken Arimateai József és Nikodémusz együtt vették le Jézus testét a keresztről és fűszerekkel együtt gyolcsba göngyölték.

A *Nikodémosz* és a *Filodémosz* név utótagja ugyanaz a *démosz* ’nép’ szó. A *Filodémosz* jelentése ’a népet szerető, a nép barátja’. A regényben ’a nép legyőzője’ vereséget szenved ’a nép barátja’-tól, aki majd elmondhatja a regény valóságán kívül, de annak logikus folytatásaként, hogy Nikodémusz-Miklós meghalt. Az életben Cholnokyra várt ez a feladat: Bitskei Lajos, akinek 1906-ban jelent meg *Kibontakozás* c. novelláskötete, 1926-ban gyógyíthatatlan alkoholistaként (Vargha Kálmán szerint alkoholizmusában, vö. i. m., 626) öngyilkos lett. Krúdy a *Zöld ász* c. regényében emlékezik meg róla, amint a Tabánban az egyik téren végigviszik a holttestét azon a vadalmafán, amelyre fölakasztotta magát. (id)

A nevek mögött meghúzódó asszociációk a felszín és a mély szövevényes kapcsolatára vetnek fényt. Poláris ellentétéről van szó (contrarium), a két barát közül az egyik fekete, a másik fehér, közös ideáljuk viszont, hogy ne kelljen színt vallani. Filodémosz azt az illúziót nyújtja a barátjának, hogy a család bűnébe eső Miklós ártatlan, holott Miklósnak, mint a bibliai Nikodémusznak a hamis reményekről és álmokról kellene lemondania, „az igazsághoz szabnia a tetteit, hadd derüljön fény rájuk.” Miklós azok közé tartozik, „akik gyűlölik a világosságot, nem mennek ki a világosságra, nehogy kiderüljenek a tettei.”

Miklós sokáig él Filodémosz hitén, „önmaga előtt ártatlanul”, mert barátja „közelségében mint tavaszi verőfényen olvadnak le róla az élet jeges szorításai”, mígnem megérti, hogy tetteiért bűnhődnie kell. A „krisztusi szomorúság” említése, a Nikodémusz-Miklós név használata sejteti meg, hogy Miklós megérti a Megváltó szavait: „senki sem ment föl a mennybe, csak aki alászállt a mennyből” (János ev. 3: 13). Saját tolmácsolásában persze inkább így hangzik: „aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni.”

LABÁDI-BERTÉNYI GIZELLA

Irodalom:

- Biblia. Magyar Bibliatanács. Budapest, 1991
- Dobos Ilona: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Gondolat. Budapest, 1986
- Henrikson, Alf: Antiikin tarinoita 1–2. WSOY. Juva, 1993
- R.Horn, Laurence: A Natural History of Negation. The University of Chicago Press. Chicago and London, 1989
- Ikonen, Pentti: Seksuaalisuus, narsismi ja väkivaltaisuus. In: Duodecim 108(1992)/3:247–254.l.
- Kézdi Balázs: A tagadás igenlése (1987) In: Öngyilkosság, kultúra, jel. Kézirat gyanánt. Mentálhygiéne. S.O.S.–Élet telefonszolgálat. Pécs, 1992, 124–34.l.
- Tagadás és öngyilkosság (1988). id. 16–24.l.
- Kristeva, Julia: La révolution du langage poétique. Paris, 1974
- Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Gondolat. Budapest, 1987
- Labádi-Bertényi Gizella: Med slutna ögon. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica Tomus XXII. Budapest, 1991, 135–154.l.
- Perditák nyomában. In: Hajdú Péter 70 éves. Linguistica Series A. Studia et Dissertationes, 15. Szerk. Bakró-Nagy M. MTA Nytud.Int.Budapest, 1993, 241–253.l.
- Runar Schildtin nimenanto. Kézirat.
- Ladó János: Magyar Utónévkönyv. Akadémiai K. Budapest, 1972
- Lempiäinen, Pentti: Nimipäivättömien nimipäiväkirja. WSOY. Porvoo-Helsinki-Juva, 1989
- Lemprière, John: Classical Dictionary. Bracken Books. London, 1994
- Müller-Felsenburg, Alfred: Tapahtumia pyhien elämässä. KATT. Helsinki, 1987
- J.Soltész Katalin: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai K. Budapest, 1979
- Vargha Kálmán: Tanulmány a Régi ismerős c. Cholnoky László kötethez. Szépirodalmi K. Budapest, 1971, 613–634.l.
- Vilkuna, Kustaa: Etunimet. (1975) Otava. Helsinki, 1990